

РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Кафедра вікової та педагогічної психології

РОБОЧА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

ВК 26 Психологія міжособистісної взаємодії
(шифр і назва навчальної дисципліни)

спеціальність 053 Психологія
(шифр і назва спеціальності)

овітньо-професійна програма Психологія
(назва спеціалізації)

освітній ступінь бакалавр
(бакалавр/магістр)

інститут, факультет, Психолого-природничий
(назва інституту, факультету,)

Робоча програма навчальної дисципліни *ВК26 «Психологія міжособистісної взаємодії»* для здобувачів освітнього ступеня *бакалавр* галузі знань *05 Соціальні та поведінкові науки* спеціальності *053 Психологія* за освітньо-професійною програмою *Психологія*.

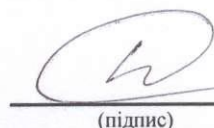
Мова навчання: українська

Розробник: **Кулаков Р.С.** кандидат психологічних наук, доцент

Робоча програма затверджена на засіданні кафедри вікової та педагогічної психології *

Протокол від « 27 » серпня 2019 року № 7

Завідувач кафедри
вікової та педагогічної психології

(підпис)

(проф. Павелків Р.В.)
(прізвище та ініціали)

Робочу програму схвалено навчально-методичною комісією факультету за спеціальністю
053 Психологія

Протокол від “ 17 ” вересня 2019 року № 6

Голова навчально-методичної комісії

(підпис)

(Сяська І.О.)
(прізвище та ініціали)

© Кулаков Р.С., 2019

© РДГУ, 2019

1. Опис навчальної дисципліни

Найменування показників	Галузь знань, спеціальність, освітній ступінь	Характеристика навчальної дисципліни	
		денна форма навчання	заочна форма навчання
Кількість кредитів – 3	Галузь знань <u>05 Соціальні та поведінкові науки</u> (шифр і назва)	Вибіркова	
Модулів – 2	Спеціальність <u>053 Психологія</u>	Рік підготовки	
Змістових модулів – 3		3-й	3-й
Індивідуальне науково-дослідне завдання за темою завдання (назва)		Семестр	
Загальна кількість годин – 90		5-й	5-й
		Лекції	
Тижневих годин для денної форми навчання: аудиторних – 2 самостійної роботи студента – 2	Освітній ступінь: <u>Бакалавр</u>	20 год.	6 год.
		Практичні, семінарські	
		8 год.	4 год.
		Лабораторні	
		8 год.	-
		Самостійна робота	
		44 год.	70 год.
		Індивідуальні завдання:	
		10 год.	
Вид контролю:			
залік	залік		
Передумови для вивчення дисципліни: соціальна психологія, вікова психологія, загальна психологія.			

1. Мета та завдання навчальної дисципліни

Програма вивчення нормативної навчальної дисципліни «Психологія міжособистісної взаємодії» складена відповідно до Стандарту вищої освіти України із галузі знань 05 Соціальні та поведінкові науки, спеціальності 053 «Психологія», затвердженого та введеного в дію наказом Міністерства освіти і науки України від 24.04.2019 р. № 565.

Курс «Психологія міжособистісних стосунків» є важливим напрямком підготовки майбутніх спеціалістів у сфері психологічної професійної діяльності. Глибокі знання з навчальної дисципліни дозволяють майбутньому спеціалісту правильно розуміти сутність міжособистісних стосунків і забезпечити гармонійний розвиток власних стосунків з іншими людьми у процесі повсякденної взаємодії. Вивчення даного курсу дає майбутнім спеціалістам змогу розпізнавати основні дисгармонії у стосунках людей і професійно та вміло їх долати, таким чином допомагати людям налагоджувати міжособистісну взаємодію.

Мета полягає у ознайомленні студентів з різноманітністю теоретичного і емпіричного матеріалу про особливості міжособистісних стосунків, способи їх ефективного налагодження.

Основні **завдання** навчальної дисципліни:

- ознайомити студентів з основними поняттями особистісної взаємодії;
- дати характеристику відносинам, їх особливостей та формування;
- охарактеризувати сутність суспільних стосунків;
- розглянути особливості дисгармонійних відносин;

- ознайомитися з основними напрямками покращення міжособистісних відносин;
- формувати вміння у студентів використовувати психологічні знання курсу у майбутній професійній діяльності.

Предмет навчальної дисципліни: система наукових положень про міжособистісні стосунки, особливості їх формування та напрямки налагодження.

2. Очікувані результати навчання

У результаті вивчення навчальної дисципліни студент повинен оволодіти такими програмними компетентностями:

Інтегральна компетентність:

Здатність розв'язувати складні спеціалізовані задачі та практичні проблеми у сфері психології, що передбачають застосування основних психологічних теорій та методів та характеризуються комплексністю і невизначеністю умов.

Загальні компетентності:

ЗК1. Здатність застосовувати знання у практичних ситуаціях.

ЗК2. Знання та розуміння предметної області та розуміння професійної діяльності.

ЗК8. Навички міжособистісної взаємодії.

ЗК9 Здатність працювати в команді.

Спеціальні (фахові) компетентності:

СК3. Здатність до розуміння природи поведінки, діяльності та вчинків.

СК8. Здатність організовувати та надавати психологічну допомогу (індивідуальну та групову).

СК11. Здатність дотримуватися норм професійної етики.

СК12. Здатність до особистісного та професійного самовдосконалення, навчання та саморозвитку.

Програмні результати навчання:

ПР9. Пропонувати власні способи вирішення психологічних задач і проблем у процесі професійної діяльності, приймати та аргументувати власні рішення щодо їх розв'язання

ПР10. Формулювати думку логічно, доступно, дискутувати, обстоювати власну позицію, модифікувати висловлювання відповідно до культуральних особливостей співрозмовника

ПР13. Взаємодіяти, вступати у комунікацію, бути зрозумілим, толерантно ставитися до осіб, що мають інші культуральні чи гендерно-вікові відмінності.

ПР14. Ефективно виконувати різні ролі у команді у процесі вирішення фахових завдань, у тому числі демонструвати лідерські якості.

ПР15. Відповідально ставитися до професійного самовдосконалення, навчання та саморозвитку

ПР16. Знати, розуміти та дотримуватися етичних принципів професійної діяльності психолога

ПР17. Демонструвати соціально відповідальну та свідому поведінку, слідувати гуманістичним та демократичним цінностям у професійній та громадській діяльності

Очікувані результати навчання:

Після вивчення курсу студенти повинні **знати:**

- сутність стосунків;
- структура взаємовідносин у малій соціальній групі;
- розвиток спілкування і стосунків в онтогенезі.

Після вивчення курсу студенти повинні **уміти:**

- орієнтуватись у потоці психологічної літератури, самостійно вивчати і аналізувати наукову літературу;

застосовувати теоретичні знання у практичній роботі, володіти методами психологічного дослідження міжособистісних стосунків в групі;

- володіти навичками проведення тренінгових вправ для вирішення конфліктів, налагодження ефективної міжособистісної взаємодії.

Програма навчальної дисципліни

Змістовний модуль 1. Розвиток міжособистісних відносин

Тема 1. Соціальні та міжособистісні відносини

Основні поняття психології відносин: відносини, соціальні відносини, ділові відносини, міжособистісні відносини, взаємопроникність відносин, взаємодія, спілкування, соціальна роль. Теорія «людських відносин» Е.Мейо. К.Левін про проблеми соціальної взаємодії. Теорія соціального обміну Дж.Хоманса.

Тема 2. Відносини як потреба.

Теорія міжособистісних потреб У.Шутца. Дослідження афіліації. Мережа відносин. Відносини близькості. Відносини прив'язаності. Симпатія. Дружба. Любов. Кохання. Атракція. Довіра та співробітництво. Психологічний зміст поняття довіри. Умови співробітництва. Стратегія співробітництва.

Тема 3. Негативні відносини.

Упередження. Механізми виникнення упередження. Стереотипи як джерело упереджень. Дискримінація. Причини негативних відносин. Агресія як вид деструктивної взаємодії. Біологічні та еволюційні причини агресії. Фрустрація як фактор агресії. Когнітивні та емоційні складові агресії. Конфронтація та конфлікти. Поняття конфлікту та конфронтації у соціальній психології. Конкуренція та суперництво. Психологічні джерела негативних відносин між людьми. Бар'єри раціонального ставлення до інших людей. Вікові кризи як джерело виникнення негативних відносин.

Змістовний модуль 2.

Реалізація міжособистісних та соціальних відносин у спілкуванні.

Тема 4. Спілкування як засіб встановлення відносин.

Соціально-психологічна специфіка спілкування Основні характеристики спілкування. Соціокультурні аспекти спілкування. Суспільство як засіб встановлення відносин. Стили ділового спілкування. Комунікативна компетентність. Перцептивний та інтерактивний аспекти спілкування. Трансактний аналіз спілкування Е.Берна.

Тема 5. Ефективні технології спілкування та комунікативна діяльність практичного психолога.

Технологія ефективного переконання. Умови ефективності переконання. Загальна характеристика особливостей комунікатора. Умови ефективності впливу більшості та меншості. Особливості аудиторії. Співвідношення особливостей комунікатора та аудиторії. Особливості повідомлень та їх вплив на ефективність спілкування. Спілкування з «важкими людьми» за Дж.Г.Скотт. Спілкування з погляду трансактного аналізу Е.Берна. Способи ефективного спілкування Д.Карнегі, позитивні та негативні сторони. Основи професійного спілкування психолога. Техніка вербальної та невербальної взаємодії. Встановлення контакту та діалогу.

Змістовний модуль 3. Генезис міжособистісних стосунків

Тема 6. Розвиток спілкування і стосунків з дорослими в немовлячий період.

Спілкування дитини з дорослим та його вплив на психічний розвиток дитини. Розвиток форм спілкування дитини з дорослим. «Комплекс пожвавлення» як перша форма спілкування дитини з дорослим. Основні показники та стадії розвитку «комплексу пожвавлення». Розвиток емоційної сфери на першому році життя. Наслідки соціальної депривації в немовлячому віці.

Тема 7. Генезис стосунків з дорослими та однолітками в період раннього та дошкільного дитинства.

Розвиток спілкування дітей з дорослими. Основні форми та мотиви спілкування з дорослими. Виникнення потреби у спілкуванні з однолітками. Основні показники потреби. Становлення перших соціальних почуттів у період раннього та дошкільного дитинства. Виникнення здатності до емпатії. Утвердження симпатії та дружби між дітьми. Вплив особливостей організації спільної діяльності на зміст спілкування дітей

Тема 8. Особливості соціальної взаємодії в молодшому шкільному віці

Спілкування молодших школярів з дорослими. Розуміння дітьми нової соціальної позиції вчителя. Особливості стосунків дітей молодшого шкільного віку з однолітками.

Положення учня в системі особистісних стосунків. Взаємність виборів і задоволеність спілкуванням. Усвідомлення і переживання учнями своїх стосунків з оточуючими.

Тема 9. Психологічні особливості міжособистісних стосунків у підлітковому та юнацькому віці.

Міжособистісні стосунки у підлітковому віці як психологічна проблема. Інтимно-особистісне спілкування як провідний вид діяльності у підлітковому віці. Особливості спілкування підлітків з однолітками. Емоційні бар'єри та емпатія в процесі міжособистісного спілкування та взаємодії підлітків з дорослими. Особливості соціальної взаємодії у період ранньої юності. Особливості соціалізації у період ранньої юності. Психологічні особливості спілкування в юнацькому віці. Взаємовідносини з оточуючими у юнацькому віці. Юнацька дружба.

Тема 10. Психологічні особливості міжособистісної взаємодії у період дорослості.

Соціальний контекст розвитку у періоди ранньої, зрілої та пізньої дорослості: друзі і сім'я. Генезис розвитку взаємостосунків та спілкування на різних етапах дорослості.

5. Структура навчальної дисципліни

Назви змістових модулів і тем	Кількість годин											
	денна форма						заочна форма					
	усього	у тому числі					усього	у тому числі				
л		п	лаб.	інд.	с.р.	л		п	лаб.	інд.	с.р.	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Модуль 1												
Змістовий модуль 1. Розвиток міжособистісних відносин												
Тема 1. Соціальні та міжособистісні відносини	9	2	2			5	9					9
Тема 2. Відносини як потреба	9	2	2			5	9	2	2			8
Тема 3. Негативні відносини	11	2	4			5	11					8
Разом за змістовим модулем 1	29	6	8			15	29	2	2			25
Змістовий модуль 2. Реалізація міжособистісних та соціальних відносин у спілкуванні												
Тема 4. Спілкування як засіб встановлення відносин	9	2		2		5	9	1	1			7
Тема 5. Ефективні технології спілкування та комунікативна діяльність практичного психолога	8	2		2		4	8	1	1			6
Разом за змістовим модулем 2	17	4		4		9	17	2	2			13
Змістовий модуль 3. Генезис міжособистісних стосунків												
Тема 6. Розвиток спілкування і стосунків з дорослими в немовлячий період	6,5	2		2		4	8	2				6
Тема 7. Генезис	6,5	2				4	6					6

стосунків з дорослими та однолітками в період раннього та дошкільного дитинства												
Тема 8. Особливості соціальної взаємодії в молодшому шкільному віці	6,5	2				4	6					6
Тема 9. Психологічні особливості міжособистісних стосунків у підлітковому та юнацькому віці	6,5	2				4	6					7
Тема 10. Психологічні особливості міжособистісної взаємодії у період дорослості	8	2		2		4	6					7
Разом за змістовим модулем 3	34	10		4		20	34	2				32
Усього годин	80	20	8	8		44	80	6	4			70
Модуль 2												
ІНДЗ					10						10	
Усього годин	90	20	8	8	10	44	90	6	4	-	10	70

6. Теми семінарських занять

Не передбачено навчальним планом

7. Теми практичних занять

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
1	Сутність соціальних відносин.	2
2	Відносини близькості.	2
3	Негативні відносини.	2
4	Конфронтація та конфлікти.	2
	Разом	8 год.

8. Теми лабораторних занять

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
1	Спілкування як засіб встановлення відносин	2
2	Технології спілкування та комунікативна діяльність практичного психолога	2
3	Генезис міжособистісних відносин у дитинстві, підлітковому та юнацькому віці	2
4	Особливості міжособистісної взаємодії у дорослому віці	2
	Разом	8 год.

9. Самостійна робота

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
1	Тема 1. Соціальні та міжособистісні відносини	5
2	Тема 2. Відносини як потреба	5
3	Тема 3. Негативні відносини	5
4	Тема 4. Спілкування як засіб встановлення відносин	5
5	Тема 5. Ефективні технології спілкування та комунікативна діяльність практичного психолога	4
6	Тема 6. Розвиток спілкування і стосунків з дорослими в немовлячий період	4
7	Тема 7. Генезис стосунків з дорослими та однолітками в період раннього та дошкільного дитинства	4
8	Тема 8. Особливості соціальної взаємодії в молодшому шкільному віці	4
9	Тема 9. Психологічні особливості міжособистісних стосунків у підлітковому та юнацькому віці	4
10	Тема 10. Психологічні особливості міжособистісної взаємодії у період дорослості	4
	Разом	44

10. Індивідуальні завдання (10 год.)

1. Провести дослідження міжособистісних відносин у групі (із зазначення вікової категорії) за допомогою методу соціометрії. Результати дослідження представити у формі звіту.

2. Провести діагностику міжособистісних стосунків у групі (ДМС) Т.Лірі. Результати дослідження представити у формі звіту.

3. Провести дослідження особливостей поведінки людини у ситуації конфлікту за методикою Томаса-Кілманна (вікова категорія – підлітки, старшокласники, дорослі). Результати дослідження представити у формі звіту.

11. Методи навчання.

МН1 – словесний метод (лекція, дискусія);

МН2 – практичний метод (лабораторні та практичні заняття);

МН3 – наочний метод (метод демонстрацій);

МН4 – робота з навчально-методичною літературою (конспектування, тезування, складання реферату);

МН5 – відеометод у сполученні з новітніми інформаційними технологіями та комп'ютерними засобами навчання (дистанційні, мультимедійні);

МН6 – самостійна робота (розв'язання завдань);

МН7 – індивідуальна науково-дослідна робота здобувачів вищої освіти.

12. Методи оцінювання.

МО2 – усне або письмове опитування

МО4 – тестування;

МО6 – реферати, есе;

МО7 – презентації результатів виконаних завдань та досліджень;

МО8 – презентації та виступи на наукових заходах;

МО9 – захист лабораторних і практичних робіт;

МО10 – залік.

13. Засоби діагностики результатів навчання:

- реферати, есе;

- індивідуальне опитування, фронтальне опитування;

- підсумкове письмове тестування;

- творча самостійна робота;
- звіти про виконання самостійної роботи

14. Критерії оцінювання результатів навчання

Шкала оцінювання: національна та ЄКТС

Сума балів за всі види навчальної діяльності	Оцінка за національною шкалою	
	для заліку	
90-100	зараховано	
82-89		
74-81		
64-73		
60-63		
33-59	не зараховано з можливістю повторного складання	
1-34	не зараховано з обов'язковим повторним вивченням дисципліни	

15. Розподіл балів, які отримують студенти

Поточне тестування та самостійна робота										ІНДЗ	Сума
Змістовий модуль 1			Змістовий модуль 2		Змістовий модуль 3						
T1	T2	T3	T4	T5	T6	T7	T8	T9	T10	10	100
7	7	7	7	7	7	7	7	7	7		
Модульний контроль 10					Модульний контроль 10						
Разом 45					Разом 45						

16. Методичне забезпечення

1. Тексти лекцій
2. Методичні рекомендації
3. Ілюстративний матеріал: таблиці, презентації.
4. Словник термінів.
5. Тестові завдання.
6. Перелік рекомендованої літератури.

17. Питання для підготовки до підсумкового контролю

1. Поняття соціальних відносин.
2. Ділові відносини.
3. Особистісні та міжособистісні відносини.
4. Поняття соціальної взаємодії.
5. Поняття соціальної ролі.
6. Теорія «людських відносин» Е.Мейо.
7. Стиль і способи соціальної взаємодії у працях К.Левіна.
8. Стилі взаємовідносин.
9. Теорія соціального обміну Дж.Хоманса.
10. Теорія міжособистісних потреб У.Шутца.
11. Поняття афілітації у соціальній психології.
12. Прив'язаність як соціальне явище.
13. Поняття дружби як феномену міжособистісної взаємодії.
14. Любов. Варіації любові.
15. Поняття міжособистісної атракції.

16. Довіра як компонент психіки особистості.
17. Умови співробітництва.
18. Упередження як деструктивна форма міжособистісної взаємодії.
19. Стереотипи як джерело упереджень.
20. Дискримінація у міжособистісній взаємодії.
21. Агресія як форма деструктивної взаємодії.
22. Фрустрація як фактор агресії.
23. Соціальне научіння агресії.
24. Поняття конфронтації у соціальній психології.
25. Причини виникнення та шляхи подолання конфліктів.
26. Конкуренція та суперництво як передумови конфліктів.
27. Психологічні джерела негативних відносин між людьми.
28. Поняття спілкування.
29. Комунікативний аспект спілкування.
30. Перцептивний аспект спілкування.
31. Інтерація у спілкуванні.
32. Стили ділового спілкування.
33. Трансактний аналіз спілкування Е.Берна.
34. Розвиток спілкування і стосунків з дорослими в немовлячий період.
35. Генезис стосунків з дорослими та однолітками в період раннього та дошкільного дитинства.
36. Особливості соціальної взаємодії в молодшому шкільному віці.
37. Психологічні особливості міжособистісних стосунків у підлітковому віці.
38. Особливості соціальної взаємодії у період ранньої юності.
39. Психологічні особливості міжособистісної взаємодії у період ранньої та зрілої дорослості.
40. Особливості міжособистісної взаємодії у період старості.

18. Рекомендована література

Основна література

3. Андреева Г.М. Зарубежная социальная психология XX ст. : Учеб. пособ. / Г.М.Андреева. – М. : Аспект-Прес, 2001. – 288 с.
4. Андреева Г.М. Социальная психология : Учеб. для вузов. / Г.М.Андреева. – М. : МГУ, 2002. – 420 с.
5. Андриенко Е.В. Социальная психология : Учеб. пособ. / Е.В.Андриенко. – М. : Академия, 2001. – 262 с.
6. Белинская Е.П., Тихомандрицкая О.А. Социальная психология личности : Учеб. пособ. / Е.П.Белинская, О.А.Тихомандрицкая. – М. : АСПЕК-Пресс, 2001. – 304 с.
7. Битянова М.Р. Социальная психология. Наука, практика и образ мыслей. / М.Р.Битянова. – М. : ЭКСМО-Пресс, 2001. – 575 с.
8. Еникеева М.И. Общая и социальная психология : Учеб. / М.И.Еникеева. – М. : НОРМА, 2002. – 611 с.
9. Корнев М.Н., Коваленко А.Б. Соціальна психологія : Підручник. / А.Б.Коваленко, М.Н.Корнев. – К. : Вища школа, 1995. – 303 с.
10. Лисина И.И. Проблемы онтогенеза общения / И.И.Лисина. – М. : Педагогика, 1986. – 143 с.
11. Москаленко В.В. Соціальна психологія : Підручник. / В.В.Москаленко. – К. : Цент. навч. літ, 2005. – 624 с.
12. Нартова-Бочавер С. Психология личности и межличностных отношений. / С.Нартова-Бочавер. – М. : Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2001. – 416.
13. Обозов Н.Н. Психология межличностных отношения. / Н.Н.Обозов. – К., 1990. – 352с.
14. Орбан-Лембрик Л.Е. Соціальна психологія : Навч. посіб. / Л.Е.Орбан-Лембрик. – К. : Академвидав, 2005. – 446 с.

15. Парыгин Д.Б. Социальная психология. / Д.Б. Парыгин. – СПб. : ИГУП, 1999. – 592 с.
16. Социальная психология: Учеб. пособ. / А.Н. Сухов и др. – М. : Академия, 2001. – 599 с.
17. Социальная психология : Учеб. пособ. / А.Л.Журавлев и др. – М. : ПЕРСЭ, 2002. – 351 с.
18. Социальная психология в современном мире : Учеб. пособ. / Под ред. Г.М.Андреевой, А.И.Донцова. – М. : А-Прес, 2002. – 335 с.
19. Хьюстон М. Введение в социальную психологию. Европейский поход : Учеб. / М.Хьюстон. – М. : Юнити-Дана, 2004. – 594 с.
20. Швачко О.В. Соціальна психологія : Навч. посіб. / О.В.Швачко. – К. : Вища школа, 2002. – 111 с.
21. Шибутани Т. Социальная психология. / Т.Шибутани. – Ростов-на Дону : Феникс, 2002. – 554 с.

Додаткова література

22. Абрамова Г.С. Сборник задач по социальной психологии и психологии развития. / Г.С.Абрамова. – М. : Академия, 1999. – 143 с.
23. Авраменкова В.В. Социальная психология детства: Развитие отношений ребенка в детской субкультуре. / В.В.Авраменкова. – М.-Воронеж : НПО МОДЭК, 2000. – 412 с.
24. Агеев В.С., Тугарева Е.В. Методика исследования межгрупповой дифференциации Г.Тэджфела и ее модификация / В.С.Агеев // Вестник Моск.ун-та. Серия: Психология. – 1985. - № 5.
25. Бодалев А.А. Личность и общение. Избранные труды. / А.А.Бодалев. – М., 1983. – 412с.
26. Волков Б.С. Психология младшего школьника: Учеб. пособие. / Б.С.Волков. – М. : Пед. общество России, 2002. - 128 с.
27. Коломинский Я.Л., Панько Е.А. Учителю о психологии детей шестилетнего возраста. / Я.Л.Коломинский. – М.: Просвещение, 1988. – 189 с.
28. Общение детей в детском саду и семье / Под ред. Т.А.Репиной. - М. : Педагогика, 1990. - 150 с.
29. Павелків Р. В. Вікова психологія : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / Р. В. Павелків. – К. : Кондор, 2011. – 468 с.
30. Развитие социальных эмоций у детей дошкольного возраста / Под ред А.В.Запорожца, Я.З.Неверович. - М. : Педагогика, 1986. – 176 с.
31. Райе Ф. Психология подросткового и юношеского возраста: Учеб. пособ. / Ф.Райе. – СПб. : Питер. 2000. - 656 с.

19. Інформаційні (інтернет) ресурси

<http://www.nbu.gov.ua/>
[http://nlibrary-rdgu.rv.ua/
catalogue.nplu.org](http://nlibrary-rdgu.rv.ua/catalogue.nplu.org)
<http://psychology.net.ru/>
<http://www.lib.rv.ua/>